

ЦРНА ГОРА У СТРАТЕГИЈСКИМ ПЛАНОВИМА ВРХОВНОГ ШТАБА И ЊИХОВА РЕАЛИЗАЦИЈА (СРЕДИНА 1943–1944)

Црна Гора је у току читавог Народнослободилачког рата (НОР) имала значајно мјесто у стратегијским плановима Врховног штаба НОВ и ПОЈ. Развојем НОР тај је значај стално растао проистичући из две битне чињенице. Прво, због значајног геостратегијског положаја Црне Горе и њеног повољног положаја у односу према сусједним областима у Југославији. Друго, славне историјске традиције Црне Горе и црногорског народа, кроз бурну историјску прошлост, који су све давали за слободу, а слободу ни за шта. Наведене констатације потврђују слиједеће чињенице:

– сјећајући се свог боравка у Црној Гори, августа 1940, када је присуствовао Осмој партијској конференцији, одржаној у Барама Жугића на Дурмитору, врховни командант је у говору одржаном 7. августа 1970. на Жабљаку рекао да је још у то вријеме размишљао о томе како би подручје сјеверне Црне Горе могло бити база руководства оружане борбе, не као уточиште него као терен од стратегијског значаја;¹

– на савјетовању главних штавоба НОПОЈ, у Столицама, септембра 1941, одато је посебно признање размјерама оружане борбе у Црној Гори и Србији и упућена критика другим крајевима и руководством, са позивом да се угледају на њих;²

– чињеница да је Врховни штаб НОПОЈ 1941/1942. провео више од пола године у Црној Гори и њеном сусједству (у Фочи и на Дурмитору), као и да је у Групи пролетерских и ударних бригада средином 1942. за офанзиву у Босанску Крајину било више од двије трећине батаљона из Црне Горе и црногорског дијела Санџака;³

¹ *Политика*, 7. VIII 1970, г, у којој је објављен говор.

² Та критика је посебно упућена руководству Хрватске. О томе говори дио директиве Врховног штаба НОПОЈ од 16. 11. 1941; „Из ваших неколико акција се види да је ослободилачка борба код вас још увијек у уским оквирима... Ово је једно од најкрупнијих недостатака код вас... Треба објаснити хрватским масама да је дошао крајњи час да се дигну на устанак... ако хоћете да уклоните са себе кривњу пред свијетом за страховите злочине које је Павелић (усташе–О. Б.) учинио у односу према Србима и другим народима“ (*Зборник докумената и издања о народноослободилачкој борби југословенских народа 1941–1945*), даље Зборник, том V, књ. 2, док. 9, стр. 21).

³ Шире о томе: Обрад Бјелица, *Значај њродора њролејтерских бригада у Босанску Крајину*, у зборнику радова *Подјермеч у НОБ, Институт за историју, Сарајево, 1985.*

– знатан дио битке на Неретви и највећи дио битке на Сутјесци, који је водила Главна оперативна група (ГОГ) Врховног штаба, изведен је на територији Црне Горе у првој половини 1943, што јасно говори о значају Црне Горе у плановима Врховног штаба у том периоду.⁴

Повећана улога и значај Црне Горе у плановима Врховног штаба у другој половини 1943/1944.

Познато је да су руководство Народноослободилачког покрета Југославије и Врховни штаб током Народноослободилачке борбе (НОБ) доносили низ значајних одлука, које су пресудно утицале на даље токове НОБ у југословенским размерама. Таква је и одлука донесена у другој половини 1943. о томе да се, поред усмјеравања тежишта главних стратегијских дејстава Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ) према Србији помоћна стратегијска дејства истовремено усмјере према Црној Гори, Херцеговини, Црногорском приморју и јужној Далмацији, у циљу њиховог коначног ослобођења.

Подручје Црне Горе, Боке, Санџака и Херцеговине било је оперативно подручје Другог ударног корпуса⁵ у наведеном периоду. Други ударни корпус представљао је крупну војну формацију. Током 1943/44, јединице корпуса попуњаване су новим борцима, па је 1. јануара 1945. нарастао на 30.000 бораца, што је знатно повећало његову борбену и ударну снагу за завршне операције за ослобођење Црне Горе.⁶ На оперативном подручју Другог ударног корпуса, у његовом саставу, дејствовале су: 3. црногорска ударна дивизија, 29. херцеговачка и 37. санџачка дивизија, италијанска дивизија „Гарибалди“ и, што је посебно значајно, елитна Друга пролетерска дивизија од 10. септембра 1943. до 25. јула 1944, као и приштапски дијелови Корпуса батаљонског састава, артиљеријска корпусна група и официрски курсеви. При штабу Другог ударног корпуса налазиле су се савезничке војне мисије, преко којих се примала

⁴ Шире о томе: Обрад Бјелица, *Шире гранично подручје Црне Горе, Источне Босне и Херцеговине у плановима Врховног штаба 1943.* „Војноисторијски гласник“ бр. 1, 1984.

⁵ Други ударни корпус формиран је 9. 9. 1943. наредбом Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Архив Војноисторијског института, даље АВИИ, к. 731, рег. бр. 4/10–9, наређење врховног команданта (књига депеша). За првог команданта корпуса постављен је Пеко Дапчевић, за политичког комесара Митар Бакић, за начелника штаба, Рудолф Приморац. Потом, јула 1944. за команданта постављен је Радован Вукановић, за комесара Радоје Дакић до новембра 1944, Војо Николић од новембра до априла 1945. и Бошко Ђуричковић од априла 1945. Начелник штаба Вељко Жижич, октобар 1944 – фебруар 1945. и Милутин Дапчевић од фебруара до априла 1945. (АВИИ, к. 731, рег. бр. 4/10; Обрад Бјелица, *Југословенски фронт и односи са савезницима, 1941–1945*, Београд, 1995, 131, Преглед јединица и штабова ЈА 1944/45.

⁶ *Зборник*, том III, књ. 7 и 10, док. 49 и 141, бројно стање 2. корпуса 15. 11. 1943. и 1. I 1945.

помоћ у наоружању, опреми, намирницама и вршила евакуација рањеника. На оперативном подручју корпуса дејствовале су краће или дуже вријеме и јединице НОВЈ које су продирале за Србију. На територији корпусне Војне области формирано је 11 војних подручја и дејствовало 17 НОП одреда.⁷

Снаге НОП-а и Други ударни корпус у Црној Гори, сходно плановима Врховног штаба, имали су два крупна задатка у наведеном периоду. Први, да проширују слободну територију у сјеверној Црној Гори и Санцаку и осигурају операцијску основицу за прикупљање и продор крупних снага НОВЈ у Србију, и други, да успоре и спријече повлачење дијелова групе армије „Е“ из Грчке и Албаније, према Херцеговини, односно кроз Црну Гору, и да потом коначно ослободе операцијско подручје својих дејстава.

О значају првог задатка говори депеша Врховног штаба упућена Другом ударном корпусу 6. 12. 1943. у којој стоји: „Ми ћемо постепено преносити тежишта према истоку Србије: То је важан чвор у односу на Југославију, а у односу на балканске догађаје од првостепене је важности...“⁸ О успјешном извршавању овог задатка говори чињеница да је Други ударни корпус успјешно обезбиједио прикупљање, концентрацију и продор крупних снага у Србију (2, 5. и 17. дивизије, дивизија из 2. и 3. ударног корпуса, 1. и 6. пролетерске дивизије Првог пролетерског корпуса и 16. и 36. дивизије 12. ударног корпуса).

Истовремено, Други ударни корпус је лета 1944, уз садејство са јединицама које су продирале за Србију, успјешно издржао двије крупне непријатељске операције, Андријевачку и Дурмиторску, чији је циљ био одбацивање снага овог корпуса из сјеверних дијелова Црне Горе и онемогућавање продора снага НОВЈ за Србију.

Колико су Њемци очекивали од наведених операција, види се из заповијести команданта 21. SS брдске дивизије „Скендер бег“ пред почетак Андријевачке операције, у којој се каже: „Акција је одлучујућа за војну ситуацију у Црној Гори, Јужној Србији и Сјеверној Албанији...“⁹ Међутим, једини њихов успјех, иако плаћен поразом, био је што је за неколико дана одложен продор Оперативне групе дивизија у Србију. По завршетку операције, командант 21. SS дивизије извјестио је 1. августа 21. брдски армијски корпус да су његове јединице водиле жестоке борбе против трупа које се по борбеној вриједности могу изједначити са најбољим европским трупама, а потом навео: „У одбрани, непријатељ се борио жилаво и огорчено и стално покушавао да изгубљено земљиште противнападима поврати... Непријатељ је тежио да ноћ искористи за инфилтрације кроз наше предње линије... Степен обучености и борбене

⁷ Шире о томе, Радован Вукановић, *Други ударни корпус*, Библиотека Црне Горе и Војноиздавачки завод (ВИЗ), Београд, 1982. 25–37 (даље: Радован Вукановић, н.д.)

⁸ *Војна историја*, Војноиздавачки завод, 1980, 445, (даље: Војна историја).

⁹ *Истио*, 449.

вриједности ових милитаризованих банди показали су се изненађујуће добри...“¹⁰ Ријетки су примјери у рату да противник о противнику даје тако високу оцјену.

Слично су прошле непријатељске снаге и у Дурмиторској операцији, мада су од ове операције очекивале много.¹¹

О значају Операцијског подручја Другог ударног корпуса не само у плановима Врховног штаба, него и у плановима непријатеља, говоре респективне снаге које су биле ангазоване на њему. У борбама с јединицама Другог ударног корпуса дејствовале су бројне њемачке формације у пуном саставу, или у дијеловима: 118. ловачка дивизија, 7. SS „Принц Еуген“ дивизија, 181. пјешадијска дивизија, 369. легионарска „Вражја“ дивизија, 1. брдска дивизија, 21. SS дивизија „Скендер бег“, 13. ловачка дивизија „Ханцар“, 22. гренадирска дивизија, 297. пјешадијска дивизија и 41. гренадирска дивизија. Поред њемачких формација, дејствовале су и неке бугарске јединице, италијански фашистички батаљони, затим бројне усташке, домобранске и четничке јединице, муслиманска милиција, као и друге квислиншке снаге. Током повлачења кроз Црну Гору дијелова групе армија „Е“ борбе су вођене са 21. брдским корпусом, 91. корпусом и 5. SS корпусом.

Непријатељске снаге имале су бројчану и техничку надмоћност. Други ударни корпус имао је предности у ратовању на свом терену, високим борбеним и моралним квалитетима бораца и успјешном коришћењу теже проходног земљишта, уз масовнију примјену рушења и запречавања и свестрану подршку становништва, што ће и утицати да извојује коначну побједу.¹²

Значај другог тежишног задатка, коначног ослобођења операцијског подручја дејства Другог ударног корпуса, посебно је био у томе што се очекивало да ће се знатне њемачке снаге са југа Балкана и из Албаније повлачити кроз Црну Гору и црногорским приморским појасом у правцу Дубровника, и што су квислиншке, посебно четничке снаге, очекивале искрцавање западних савезника на том подручју, због чега су се повезивале са реакционарним круговима на Западу и припремале њихов „прихват“, како би преокренули ситуацију у њихову корист.

¹⁰ АВИИ, НАВ – Н –Т–314, рол. 664, сн. 278–294.

¹¹ Архив ВИИ, НАВ – Н–Т–311, рол. 191, сн. 567–569; директива команде југоистока од 25. VII 1944, за припрему операције „Ribesal“, код нас названа Дурмиторска операција. Извођење ове операције командант југоистока образложио је Врховној команди Вермахта сљедећим ријечима:

„Упркос концентрацији снага у Јужној Србији, команда југоистока стоји чврсто при одлуци да се прикупљеним снагама туче непријатељ у Црној Гори. Из овога произилази да ће се веза Санцака са Црногорским приморјем, која је била мјесецима прекинута, поново успоставити... Друга оклопна армија већ је примила одговарајућа упутства да без одлагања започне са операцијом „Rewbezahl“ (Архив ВИИ, НАВ – Н–Т–311, рол. 285, сн. 1060–1061)

¹² Р. Вукановић, *н.д.*, 38–39.

У фази припрема окупатора (септембар-октобар 1944) за одступање из ових крајева, као и током повлачења новембар-прва половина јануара 1945, јединице Другог ударног корпуса су изводиле разноврсна активна дејства, ангажовањем у долини Зете, Таре и Мораче, а потом Лима и Дрине, у долини Неретве, Црногорског и Херцеговачког приморја, као и у Старој Црној Гори. Ту су се водиле перманенте даноноћне борбе, већином на тешко проходном, али добро познатом терену, у којима су непријатељским и квислиншким снагама наносили тешке губитке у људству и истовремено задобијали знатан плијен у материјалним средствима, подносећи и осјетне губитке. Борбена дејства на наведеним правцима принудила су окупатора и остатке квислиншких снага на убрзаније повлачење током јесени 1944. уз велике губитке, и поред бројне и техничке надмоћности.

Сирјечавање непријатељских намјера у односу на Црногорско приморје са залећем и његово коначно ослобођење

За реализацију наведеног задатка, од посебног је значаја било формирање Приморске оперативне групе (ПОГ), као привремене формације у саставу Другог ударног корпуса. Због значаја и тежине дејстава, Приморска оперативна група је током дејстава нарасла на снаге у јачини око двије дивизије. Формирана 23. фебруара 1944, Приморска оперативна група је водила вишемјесечне тешке борбе у залећу Црногорског приморја да би обезбиједила продор по правцима према том приморју. Због тежине одбране непријатељских снага и спорости у продирању, врховни командант је 14. септембра 1944. Штабу Другог ударног корпуса радиограмом наредио слиједиће: „Више пута дао сам вам директиву да продрете у Црногорско–Херцеговачко приморје и да га активирате... (Стога) наређујем:

„Прво, да одмах упутите потребне јединице које ће успоставити ситуацију у Приморју... У Приморје упутити Приморску (оперативну) групу са Другом далматинском (пролетерском) бригадом.“¹³

Штаб Корпуса је приступио извршењу задатка тако да је већ 17/18. септембра 6. црногорска ударна бригада ослободила Никшић.

Ослобођење Никшића представљало је крупан успјех у уводним борбама за коначно ослобођење Црногорског приморја са залећем и сусједством. Никшић постаје политички, војни и економски центар читавог ослобођеног дијела Црне Горе. Аеродром, недалеко од града, развија се у значајну аеро-базу за снабдијевање јединица Другог ударног корпуса ратним материјалом и транспортовање рањеника у савезничке болнице у Италији. У Никшићу и околини смјештене су све установе Црне Горе и Штаб Другог ударног корпуса. Консолидован је живот и развијена раз-

¹³ Архив ВИИ, к. 28, рег. бр. 2, радиограм бр. 58, од 14. 9. 1944.

новрсна активност руководства НОП-а. У Никшићу је почео да излази лист „Побједа“ који је одиграо значајну улогу.¹⁴

Ослобођење Грахова Посебно су биле тешке, дуге и упорне борбе око утврђеног Грахова, са изграђеним бетонским бункерима око вароши, ископаним бројним рововима, опасаним бодљикавом жицом и минским пољима, са утврђеним зградама у вароши и јаком посадом Нијемаца и четника. Тек послје неколико узастопних јуриша 21/22. октобра, 10. црногорској бригади и дијеловима 6. црногорске бригаде пошло је за руком да ослободе Грахово. Непријатељским и квислиншким снагама на нијети су тешки губици. Због значаја заузимања Грахова, Штаб Другог ударног корпуса издао је посебно саопштење: „Заузето је Грахово. Убијено је 250 Нијемаца и четника, заплијењено је 4 топа, око 30 аутоматских оружја и другог ратног материјала...“ Заузимањем Грахова отпао је помоћни правац за повлачење снага 21. армијског корпуса из Боке на правцу Рисан–Грахово за Херцеговину,¹⁵ а потом је услиједило ослобођење цијелог Црногорског приморја. О тежини борби и поразу непријатељских снага, при ослобођењу појединих мјеста у залећу Црногорског приморја, илустративан је извјештај њемачког команданта 2. батаљона 359. пука о борбама за Цетиње, у којем стоји: „Ове борбе за славни град Црне Горе стајале су батаљон највећих губитака у току читавог његовог постојања...“ Још горе су прошле њемачке снаге у утврђеним Леденицама, у којима је уништен 2. батаљон 394. гренадирског пука са ојачањима. Слично су прошле и остале непријатељске снаге у Херцег Новом, Рисну и у другим мјестима Црногорског приморја.

Повлачење 21. брдској армијској корпуса и њокуцај њробоја на њравцу Даниловград–Никшић

У НОР се ријетко дешавало да се крупне њемачке снаге не пробију на изабраном правцу. Међутим, на правцу Никшића то им неће успјети.

Тешкоће у повлачењу 21. брдског армијског корпуса биле су бројне: пошто је изгубио предвиђени правац повлачења Црногорским приморјем ка долини Неретве, он је, према општем плану Штаба групе армије „Е“, требало да се повлачи комуникацијом Скадар–Подгорица–Никшић, а потом даље, према Билећи, Требињу, ка Мостару.

Генерал-пуковник Лер, командант групе армија „Е“, 16. октобра 1944. послао је команданту 21. армијског корпуса радиограм слиједеће садржине: „Пут Скадар–Подгорица–Никшић мора се држати отворен.

¹⁴ Шире о томе, Гојко Миљанић, *Никшићки НОП одред*, ВИЗ Београд 1970, 374–380 (даље Г. Миљанић, *н.д.*)

¹⁵ Архив ВИИ, к. 398, рег. бр. 25/1, 2/2–7, 1/23–3, Операцијски извештај 6. бригаде, АВИИ к. 394, рег. бр. 18/8–2 и 18/9–2, депеша Штаба приморскооперативне групе, Г. Миљанић, *н.д.*, 381–386.

Нека командант 21. брдског армијског корпуса има на уму да ће у току даљих покрета у циљу повлачења, пут Подгорица–Никшић–Требиње–Мостар, као правац маршевања бити од одлучујућег значаја за све снаге 21. брдског армијског корпуса, осим тога, и за снаге које се повлаче из јужне Грчке...“¹⁶

На правцу извлачења овог корпуса налазили су се дијелови Другог ударног корпуса НОВЈ, који је имао задатак да спријечи или успори и отежа повлачење јединица групе армија „Е“ кроз Црну Гору и Санџак. Затварајући комуникације које из Албаније воде преко Црне Горе у Херцеговину, Други корпус, са 37. санџачком дивизијом и главнином Треће дивизије, 7. и 9. бригаде, угрозио је комуникације које воде преко Санџака на правцу повлачења 91. њемачког корпуса из групе армија „Е“.

На главном правцу повлачења 21. брдског корпуса Подгорица–Даниловград–Никшић, као претходница ангажована је 181. дивизија овог корпуса. Знајући да се на правцу Никшића налазе релативно мале снаге Приморске оперативне групе, Штаб те дивизије је сматрао да ће лако и брзо успјети да сломи њихов отпор и продре овим правцем. Због тога је 181. дивизија, не сачекавши најављена појачања, предузела наступање главним снагама Подгорица–Даниловград–Никшић, са 363. пуком, коме су придодати 2. дивизион 222. артиљеријског пука, 222. противавионски дивизион и 222. пионирски батаљон да би 14. новембра код Даниловграда прешла у енергичан напад.

Упрскос снажним почетним нападима, 181. дивизија наишла је западно од Даниловграда на снажан и добро организован отпор наших јединица. Током даљих напада јединице Приморско оперативне групе биле су ојачане са три батаљона 10. црногорске бригаде и Никшићким одредом, који су дубинским распоредом у захвату теже пролазних праваца, успјешним коришћењем земљишта и временских услова, посебно ноћу, изводили активна дејства. То је све утицало да се и поред увођења свјежих снага и жестоких напада, 181. дивизија ни послје шестодневних даноноћних борби не пробије наведеним правцем.

У борбама код Даниловграда њемачки 363. пук је готово потпуно уништен, а 222. пионирски батаљон разбијен. Тиме су тешке борбе код Даниловграда завршене. Ударна снага 181. дивизије је сломљена, а потом су наше снаге прешле у одлучне противнападе, ослобађајући Даниловград, Спуж и Подгорицу. Борбе код Даниловграда спадају међу најтеже током читавог НОР-а. Њима је извојевана једна крупна побједа поштом је 21. њемачки брдски корпус присиљен да промијени правац повлачења чиме је његов положај постао још неизвјеснији.¹⁷

¹⁶ Архив ВИИ, НАВ–Н–Т–311, рол. 183, сн. 573.

¹⁷ Мајор Беме (Böhme), из оперативног одељења корпуса, у свом ратном дневнику (Архив ВИИ, к. 6, рег. бр. 1/5а), записао је да је борбена група „Штајер“ (Steurer) од 11 до 20. новембра имала 799 мртвих и рањених. Ни губици осталих њемачких јединица на сектору Даниловграда нијесу били мали.

*Даље драматичне борбе са 21. армијским брдским корпусом
на новом правцу његовог повлачења и пробоја*

Због тежине ситуације у којој се нашао 21. брдски корпус, командант групе армија „Е“, генерал-пуковник Лер, стигао је 22. новембра авионом у Подгорицу. Он је обуставио даље нападе према Никшићу и наредио 21. корпусу да се пробије једино преосталим, иако неповољнијим, заобилазним правцем преко Вјетерника, Матешева, Колашина ка Пријеполу. Да овај корпус не би и на овом правцу претрпио сличан пораз, генерал Лер је наредио 91. корпусу да при повлачењу у правцу Нова Варош–Пријеполе–Пљевља усмјери 22. дивизију према Бијелом Пољу ради прихвата јединица 21. армијског корпуса и да што јаче веже снаге 37. санџачке дивизије, која би се из сјевероисточних дијелова Црне Горе могла ангажовати против 21. корпуса.

Ток повлачења – Задржавајући и даље јаке снаге према Никшићу и околини Даниловграда (11 батаљона и 7 артиљеријских дивизија у ојачаној 181. дивизији) 21. армијски корпус одмах упућује из Подгорице преко Биоча ка Колашину свјеже пристиглу 297. дивизију, која добија задатак да отвори правац повлачења преко с. Биоче и Вјетерника ка Матешеву. Бокови и позадина претходнице ове дивизије били су осигурани са неколико тврђавских батаљона.

У дводневним борбама 29. дивизија са ојачањима успјела је да потисне дијелове 5. пролетерске црногорске бригаде и Зетског НОП одреда, успостави мостобран код Биоча и подигне три моста на Морачи, ангажујући 1.000 пионира за рад у три смене.¹⁸

Било је јасно да је ријеч о промјени правца повлачења 21. армијског корпуса. Међутим, наше јединице и штабови су претпоставили да Њемци ради продора ка Никшићу припремају шири обухват, па је половина 5. бригаде са водом топова и даље задржана на обали Мораче.

Борбе на Вјетернику – Непријатељ је 28. новембра са бичког мостобрана, послје јаке артиљеријске припреме, отпочео наступање ка Вјетернику и најјачем топографском објекту на правцу Колашина. Настале су вишедневне тешке борбе.

Првог и 2. децембра у првој борбеној линији, на релативно уском фронту, налазило се 12 њемачких батаљона, ојачаних тенковима и артиљеријом, и три четничке бригаде,¹⁹ према осам већ исцрпљених и ослабљених батаљона 5. и 9. бригаде, које је тих дана успјешно подржавала савезничка авијација. И поред свих напора, непријатељ није успио да зау-

¹⁸ О томе мајор Беме у свом дневнику за 24. XI пише: „Мостобран проширен и одржан и поред неколико... непријатељских напада... Нове снаге у циљу појачања положаја на мостобрану у пристизању.“

¹⁹ Беме је у свом дневнику записао колики су тих дана били губици 297. пешадијске дивизије, наводећи да је 2. децембра увече 14 авиона евакуисало 212 рањеника, а да је 4. децембра увече 13 авиона евакуисало још 190 рањеника (АВИИ, к. 6, рег. бр. 1, ф5)

ме Вјетерник, све до 4. децембра, упркос сталном појачавању својих снага. Ујутру 3. децембра Њемци су седми пут прешли у снажан напад али и поред непрекидних борби тога дана и ноћи 3/4. децембра, нијесу успјели да га освоје, сем висова његовог јужног дијела. Зато су 4. децембра, од јутарњих часова, испољили снажно дејство крилним нападним колонама, а у центру напада, у захвату комуникације истовремено су увели снажну моторизовану групу (приближне јачине до два ојачана пука), која је упркос жилавом отпору и тешким губицима, пробила одбрану у вишедневним даноноћним борбама изнурене 5. и 9. бригаде и овладала планинским превојима Вјетерника.

Био је то одлучујући успјех за даљи продор 21. брдског корпуса, извојеван послје тешких борби вођених пуних седам дана и шест ноћи уз велике губитке у људству и техници, у којима су поједине њемачке јединице десетковане, али су и наше јединице имале осјетне губитке.²⁰

Падом Вјетерника продор непријатеља није се могао спријечити. Због тога је Врховни штаб сугерирао штабу Другог ударног корпуса да његове снаге одустану од фронталних дејстава и усмјере тежиште на бочна дејства дуж издужених одступајућих непријатељских колона, како би се непријатељу нанели што већи губици уз што мање сопствене губитке.²¹

Наставак даљних борби – Док су борбе за Вјетерник биле интензивне и док је непријатељ стално уводио свјеже снаге, 3. дивизија није добијала појачања, него је чак морала своју 7. бригаду да оријентише ка Мојковцу и Бијелом Пољу, према њемачкој 22. дивизији из 91. корпуса, која је из Пријепоља била упућена у сусрет 21. армијском корпусу.

Двадесет друга дивизија, пошто је савладала јак отпор 3. санџачке бригаде на лијевој обали Лима и у рејону Јабукe, упутила је у долину Лима ка Бродареву ојачани 47. пук, који је до 1. децембра заузео Бијело Поље и посјео доминантне положаје дуж комуникације Пријепоље–Бијело Поље. На положајима код Биоча и Матешева, Бијелог Поља и Мојковца, њемачке трупе имале су 4.475 избачених из строја, док су јединице 3. дивизије имале 473 погинула и рањена борца, односно десет пута мање од непријатеља.

Пошто је овладао Вјетерником, 21. армијски корпус и даље ометан од јединица 3. дивизије, наставио је наступање ка Матешеву, које је заузео 11. децембра, а потом ка Колашину, који је заузео 15. децембра. Послје три дана, претходнице 21. корпуса су се спојиле с претходницама 22. дивизије, упућене из Пријепоља, која је и поред отпора 7. бригаде 3. дивизије и 3. бригаде 37. дивизије заузела Бијело Поље.

²⁰ Војна историја, 470–471.

²¹ Радован Вукановић, *Рајни њуји Треће дивизије*, Београд 1970, 389.

Тако су се тешке једномјесечне борбе на правцу Подгорица–Колашин–Пријепоље, завршиле повлачењем њемачких снага 21. корпуса али уз тешке губитке.

Истовремено, оцијенивиши да снаге Другог ударног корпуса нијесу у стању да спријече спајање 21. и 91. корпуса, Врховни штаб НОВЈ наредио је овом корпусу да прегрупише снаге и тежиште дејстава усмјери на непријатељске одступајуће колоне, с циљем да им наноси што веће губитке и убрза ослобођење Црне Горе и Санцака.

Коначно ослобођење сјеверних дјелова Црне Горе и Санцака

Три дивизије (37. санџачка, 5. албанска, 22. српска) јаче су ангажовале 91. корпус тако да он више није могао упућивати појачања ка југу. Због тога је 21. брдски армијски корпус, да би што прије савладао отпор 3. дивизије, био приморан да улажући крајње напоре убрза повлачење.

Непријатељске одступајуће колоне биле су и даље под сталним притиском јединица 2. корпуса НОВ, трпећи губитке у току одступања.

Бочним распоредом и паралелним гоњењем, јединице 2. корпуса наметнуле су Њемцима даноноћне тешке борбе. Тешке губитке поново је у другој половини децембра претрпјела 181. дивизија, која се, као последња њемачка заштитница повлачила у два ешалона. Потискујући њемачке заштитнице, 9. бригада 3. дивизије ослободила је Матешево 28. децембра, 5. бригада Колашин 29. децембра, а 1. бокелска бригада Мојковац, 31. децембра.

Ускоро затим, ослобођено је и Бијело Поље, чиме је коначно била ослобођена Црна Гора.

Пошто су се њемачки 21. и 91. корпус ужурбано повлачили ка Вишеграду 2. корпус је, по ослобођењу Црне Горе, продужио надирање да би коначно ослободио Санџак. Седма бригада 3. дивизије је 4. јануара 1945. коначно ослободила Бијело Поље; уз садејство 1. бокелске бригаде и дјелова 3. пролетерске санџачке бригаде 10. јануара Пријепоље, док је 3. санџачка 12. јануара ослободила Прибој. Тиме је Санџак коначно ослобођен. Јединице 2. корпуса наставиле су потом операције за ослобођење Босне са другим јединицама НОВЈ.

Двомјесечне борбе 2. корпуса крајем 1944. и у првој половини јануара 1945. против дијелова три њемачка корпуса, 5. SS 91. и 21. брдског армијског корпуса, у Црној Гори, источној Херцеговини и Санџаку, с правом се сврставају међу најтеже борбе НОВЈ у том периоду. Спрјечавање продора 21. корпуса у циљу извлачења преко Никшића представља значајан оперативан успјех 2. корпуса. Пробијајући се преко Колашина ка Санџаку, 21. брдски корпус био је изложен сталним бочним нападима и неколико пута је био на ивици слома, што је спријечио прихват 91. корпуса. И поред тога, поједине његове јединице, према изјави генералпуковника Лера, биле су десетковане. Тиме је 2. ударни корпус успјешно

реализовао планове Врховног штаба о коначном ослобођењу оперативног подручја својих дејстава у Црној Гори, Боки, Санџаку и Херцеговини. Везивањем наведених крупних снага непријатеља, дивизија и корпуса, у дужим тешким борбама у Црној Гори и на свом операцијском подручју, 2. корпус је олакшао дејства главних снага НОВЈ на тежишном правцу ослобођења Србије и Београда.

О тежини ситуације у којој се налазио 21. брдски корпус током повлачења кроз Црну Гору, довољно казују њемачки подаци према којима је 28. августа 1944. имао 64.000 војника, да би средином новембра пао на 37.000, а у другој половини децембра 15.430. Његова 181. дивизија до 1. децембра 1944. претрпјела 76% губитака.²²

За то вријеме јединице 2. ударног корпуса НОВЈ имале су неколико хиљада мртвих и рањених. Тачни подаци нијесу сачувани, сем за 3. ударну дивизију која је за 40 дана борби на правцу Подгорица–Колашин–Мојковац–Бијело Поље имала 851 погинулог, рањеног, промрзлог и несталог борца. Ово је убедљив показатељ упорности и вјештине са којом су вођене борбе за коначно ослобођење Црне Горе, а потом и Санџака. Била су то веома напорна офанзивна и дефанзивна дејства јединица 2. ударног корпуса, а посебно 3. ударне дивизије, о чему је остало занимљиво свједочанство њиховог штаба (командант Саво Бурић, политички комесар Вуко Тмушић). У свом извјештају Бурић и Тмушић подробно су изложили ток борби против њемачких јединица од 22. новембра до краја децембра 1944, управо од оних дана када су непријатељске снаге почеле с пребацивањем из рејона Подгорице у Биоч и даље према долини Таре и Лима. Положаји код Биоча били су први на удару, па је 5. пролетерска бригада у почетку само одолијевала жестокима њемачким нападима. Потом је штаб 3. дивизије наредио да се из рејона Тутина пребаци 9. бригада према Биочу, ради ојачања 5. бригаде. Истовремено, њемачке јединице из рејона Бродарева покушале су да паралишу одбрану ка Биочу. Тако су почетком децембра 1944. снаге 3. дивизије биле ангажоване на два фронта.

„Борба је на оба сектора тешка и упорна и са једне и са друге стране“ пишу Бурић и Тмушић, настављајући: „Јачина и наоружање непријатеља десетоструко је веће од јачине наших снага. Борбе се воде прса у прса. Нијемцима није било повратка према Подгорици, а задатак колоне из Бијелог Поља био је спасавање њемачке групе из Подгорице са ивице гроба, па је непријатељ био скоро луд у борби. Њега нијесу могли поколебати ни очајни његови губици у људству и материјалу. Овде ћемо навести, илустрације ради, примјер: почетком борби код Подгорице једна њемачка чета бројала је 235 бораца, а кад је дошла до Лијевог Ријеке, имала је само 49.“

²² Архив ВИИ, к. 754, рг. бр. 54, 57 и 58, ф3; *Ослободилачки рат народа Југославије 1941–1945*, Војноисторијски институт, књ. 2, Београд 1958, 397–404; Р. Вуксановић, н.д., 307–336.

У наставку тог извјештаја стоји: „Борба није престајала ни дању, ни ноћу. Јуриши, контрајуриши, и противнапади ређали су се скоро из минута у минут... Проблем исхране и дотура муниције постао је битан, јер су биле врло ограничене могућности за то. Коњи наших јединица цркавали су од глади, на терену, потпуно исцрпљени. Ово је условило кретање читавих колона народа од Берана према Вјетернику, са бременима пјешадијске муниције и хране...“

У том документу подвлачи се да су то били дани „најтежих борби које је ова дивизија имала“ у ослободилачком рату. Попуна дивизије новим људством заострила је проблем неодјевених и необувених. Тих дана пао је велики снијег и завладала је јака хладноћа, па су услови за борбу знатно погоршани. „Једини смјештај за људство био је снијег“, стоји у извјештају штаба 3. дивизије, па је то довело до смрзавања већег броја бораца – укупно 370. Повећао се и број рањеника. У тим тешким приликама, када су болнице биле подалеко од линије фронта, локално становништво понудило је своје драгоцјене услуге: „...на положај доносило храну и муницију, а одатле носило рањенике.“ У истом том периоду њемци су трпјели тешке губитке, а заплијењена су 22 топа, 7 лаких и тешких митраљеза, 15 машинки, 400 пушака, док је разноврсна тешка техника уништена. Укратко, јединице су извршиле свој задатак „достојно традицији дивизије“ – с поносом су закључили свој извјештај командант Саво Бурић и политички комесар Вуко Тмушић.

*

Народ Црне Горе дочекао је ослобођење са солидно развијеном структуром већ учвршћене народне власти, снажно афирмисаним и јединственим народноослободилачким фронтом, који је на широкој платформи НОБ-е ангажовао све прогресивне снаге Црне Горе, са бројном партијском организацијом, која је, без оних у војним јединицама, тада бројала 3.596 чланова, са снажном организацијом СКОЈ-а и посебно бројним војним јединицама.

Јединице које је дала Црна Гора одговарале су по бројности снази 3–4 дивизије, јер је у 3. дивизији, Приморској оперативној групи и другим јединицама НОВЈ дејствовало 12 црногорских бригада, рачунајући бригаду Народне одбране и артиљеријске бригаде и више батаљона, поред НОП одреда који су дејствовали на територији Црне Горе. Крајем 1944. у јединицама НОВЈ налазила су се 36.454 борца са територије Црне Горе. У току НОБ-а у Црној Гори и широм Југославије погинуло је или стријељано око 14.000 бораца Црне Горе.²³ Од 1.800 чланова партије, колико их је било почетком устанка у борби за слободу погинуло је 1.435, што говори да су чланови партије увијек били у првим борбеним редовима.

²³ *Црна Гора*, Новинско издавачко предузеће Књижевне новине, Београд 1970, 368.

Ослобођење је затекло Црну Гору у рушевинама и згариштима, са преко 21.000 попаљених и порушених стамбених зграда, 15 индустријских објеката, и 80% порушених мостова. Већина градова, а посебно Подгорица, Колашин, Бијело Поље и више других, мањих насеља, представљали су праве рушевине. Уз поменуте људске жртве, то јасно илуструје обим страдања, херојске борбе и великог доприноса црногорског народа у четворогодишњој ослободилачкој борби за коначно ослобођење Југославије.

Достојан допринос Санцака – У вријеме ослобођења сјеверних дијелова Црне Горе и Санцака, у 37, 1. и 2. пролетерској, 3. и 5. ударној дивизији, и другим јединицама НОВЈ, борило се око 14.500 бораца из Санцака, међу којима је било 440 жена. Јединице 37. санџачке дивизије учествовале су у ослобођењу западне Србије, источне Босне и Сарајева, и у коначном уништењу главнине четника Драже Михаиловића на простору Калиновик–Зеленгора–Сутјеска–Фоча–Горажде, гдје су поново потврдиле своје високе борбене и моралне квалитете. Санџак је у НОБ-у дао изузетно значајан допринос побједи ослободилачке борбе при чему је претрпио велике људске и материјалне жртве. У јединицама НОВЈ погинуло је око 3.000 његових бораца, а окупатор и квислинзи убили су 8.000 људи, жена и дјецe. Попаљено је 22.246 кућа, бомбардовањем уништено 820 а оштећено 2.144 кућа, уништено 150 школа од укупно 175. Народ Санцака дочекао је ослобођење са изузетном радосћу и због чињенице што је у току НОБ извојевао пуну равноправност свих његових грађана, без обзира на вјерску и политичку припадност. То је све утицало да су народи Санцака и Црне Горе са истим ентузијазмом послије рата наставили са обновом порушених градова и села и даљом изградњом земље постигавши крупне резултате у релативно кратком времену.²⁴

OBRAD VJELICA

MONTENEGRO IN STRATEGIC PLANS OF THE NATIONAL LIBERATION HEADQUARTERS PLANS AND THEIR IMPLEMENTATION (MID 1943–1944)

Summary

Montenegro, had, throughout the National Liberation war (NOR), an important place in the strategic plans of the National Liberation Army Headquarters, especially during the mentioned period.

²⁴ Мирко Ђуковић, *Санџак у НОП-у*, Нолит, – Просвета, Београд 1964; Чедо Друловић, *37. санџачка НОУ дивизија*, Војноиздавачки завод, Београд 1983.

The regions of Montenegro, Boka, Sandzak and Herzegovina were target areas of the Second Shock Corps of the National Liberation Army in their operations. Under the existing conditions the Corps managed to ensure the assembling and breakthrough of the main forces of the National Liberation Army towards Serbia, and also prevented the retreat of the 21st German mountainous corps along the most suitable direction: Podgorica – Danilovgrad – Niksic – Mostar, and inflicted heavy losses on the enemy in the second part of November 1944. The 21st Corps, thus, had to retreat by a roundabout way: Biocce – Vjeternik – Matesevo – Kolašin – Mojkovac – Bijelo Polje, which was much more difficult. Fierce battles were fought under the most unfavourable weather and terrain conditions during December – January 1944 – 45. The units of the Second Shock Corps, with their fighting spirit and high morale standard, had the undivided support of the people.

The German corps would have been completely destroyed if it had not been helped by the 91st German Corps from the direction Prijepolje – Bijelo Polje.

German sources have data on the heavy losses of the 21st Mountainous Corps, which state that the Corps had 64 000 soldiers on 28th August, 1944. The number dropped to 37 000 in the middle of November, and to 15 430 soldiers in the second half of December. The Second Shock Corps also suffered heavy losses.

The Second Shock Corps finally liberated Montenegro, Boka, Sandžak and Herzegovina in mid January 1945.